

ÖZET: Makalede önce üç anıt hakkında genel bilgi verilmiştir. Anıtlar edebî açıdan değerlendirilirken Köl Tigin ve Bilge Kağan anıtları ayrı, Tunyukuk anıtı ayrı olarak ele alınmıştır. Çünkü Tunyukuk metni edebî açıdan diğerlerinden farklıdır. Metinler, giriş, gelişme, sonuç bölümlerine ayrılarak kompozisyon açısından ilk defa değerlendirilmiştir. Üslup açısından bazı değerlendirmeler daha önce yapılmış olmakla birlikte bu makalede ilk defa olarak ayrıntılı bir üslup incelemesi ortaya konmuştur.

ANAHTAR KELİMELE: Bengü Taşlar, Türk Kağanlığı, Költigin Anıtı, Bilge Kağan Anıtı, Tunyukuk Anıtı, Yazıtların üslubu.

KAYNAKLAR

- Cang Jên-tang (1968). *T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler –Ts'ê-fu yüan-kuei ve Tzu-chih t'ung-chien'e göre- (618-745)*, Taipei.
- Dobrovits, Mihály (2008). "Textological Structure and Political Message of the Old Turkic Runic Inscriptions", *Türk Dilleri Araştırmaları, Cilt 18 – Festschrift in Honor of Talat Tekin edited by Mehmet Ölmaz*, İstanbul.
- Eker, Süer (2011). "Orhon Yazıtları: İran Dilleri ile İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine", "Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl" Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Editör: Ülkü Çelik Şavk), Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, Ahmet B. (1985). "Bengü Taş Edebiyatı", *Büyük Türk Klasikleri 1*, Ankara, Söğüt Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. (2007). *Makaleler – Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* (Yayına hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu), Ankara, Akçağ Yayınları.
- Ergin, Muharrem (tarihsiz, 21. baskı). *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Hersek, Can (2002). "Orhun Anıtları Bölgesindeki Eserlerin Genel Durumu", *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, TİKA.
- Karahan, Leylâ (2011). "Köktürkçe Metinlerdeki Üçüncü Şahıs Özneli Ardeşik Cümlelerde Özne Bağlantıları ve Belirsiz Özneli Cümleler", "Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl" Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı (Editör: Ülkü Çelik Şavk), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü – Türk Dil Kurumu.
- Liu Mau-Tsai (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (Çeviri: Ersel Kayaoğlu – Deniz Banoğlu), İstanbul, Selenge Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık (1936). *Eski Türk Yazıtları 1*, İstanbul, Türk Dil Kurumu.
- Sertkaya, Osman Fikri (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tekin, Talat (1995). *Orhon Yazıtları – Kül Tegin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul, Simurg.
- Thomsen, V. (2002). *Orhon Yazıtları Araştırmaları* (Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Vedat Köken), Ankara, Türk Dil Kurumu.

DİL DEĞİŞİMİ BAĞLAMINDA GRAMERLEŞMENİN RİZE AĞZINDA KİMİ GÖRÜNÜMLERİ

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ – Yrd. Doç. Dr. Çiğdem USTA

Kırıkkale Üniversitesi - Karadeniz Teknik Üniversitesi
[Türkiye]

Giriş

*Dil değişimi*¹, tüm diller için geçerli, kaçınılmaz, reddedilemez ve girift bir olgunun terimidir. Bu olguyu net bir şekilde ortaya koyabilmek için onu işaretleyen isim kadar fiili belirlemek de önemlidir. Nitekim doğru fiil için gösterilecek çaba, dil değişimine dair kimi özelliklerin irdelenmesi için bir başlangıç noktası da olabilir. Bu başlangıç noktasında literatürün sunduğu iki kayda değer seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki *değiş-* fiilidir. Bu fiil, dildeki değişimin varlığını yeryüzündeki canlı cansız tüm varlıklar için geçerli olan en saf hâliyle ortaya koyabilir. Bununla birlikte çok uzun süre dilin *canlı bir organizma* olarak algılanmasına neden olan ve 20. yüzyılda Saussure ile çürütülen bir algıyı tekrar körükleyebilir.

İkincisi ise *değiştir-* fiilidir. Bu fiil ise dil değişiminin ana unsuru olan farklılıkları tetikleyen insan davranışlarına, dolayısıyla dilin kendi kendine değişmediğine dair olan gerçeğe işaret edebilir. Diğer yandan insanın dili değiştirmek için her daim planlı, kasıtlı olarak davrandığını ifade eden yanlış bir fikre zemin hazırlayabilir (bk. Keller 1994: 2-18). Neticede her iki seçenek de, oluş anında gözlemlenemeyen; ancak sonrasında geçmişe ait yazılı kayıtlar, eski bir radyo yayını (Crowley- Bower 2010: 11), bir önceki neslin konuşmaları vb. ile kolayca kanıtlanabilen dil değişimi için tek başına yeterli değildir. Bu nedenle belki de imkanlar dahilinde *değiş(tiril)-* şeklinde bir kullanım, her iki fiilin de dil değişimine dair vurguladıkları asıl özellikleri yansıtan bir kullanım olarak daha doğru bir tercih olacaktır.

1. Dil Değişiminin Sebepleri

Olguya dair zorluklar, doğru terimlerin tespitindeki güçlükle sınırlı değildir. Dil değişiminin sebeplerini belirlemek de oldukça güçtür. Pek çok etkenin varlığı, dilin neden değişti(rildi)ğini tam olarak açıklamayı mümkün kılmamaktadır. Ancak yine de bazı olası etkenler üzerinde durulabilir. Bunlardan biri, tesiri toplumdan topluma farklılık gösteren dil kontagıdır.

¹ Literatürümüzde "dil değişimi" terimi, uluslar arası literatürde "language change" ve "language shift" olarak geçen iki farklı terim için de kullanılabilir. Makalede, "dil değişimi", "language change" karşılığı olarak, bir dil ile kollarına ait herhangi bir unsur veya yapıda meydana gelen değişimleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ana dil düzeyinde öğrenilen veya kullanılan öteki dilin ana dilin yerini alması demek olan "language shift" içinde yine literatürde kullanılan "dil değiştirimi" tabiri tercih edilmektedir.

1.1. Dil Kontağı

Dil kontağı, bir dilin konuşurlarının diğer dillerle olan irtibatına dayanmaktadır. Göç sebebiyle yeni bir konuşma alanına komşuluk, ortak kültür dairesi, işgal, yeni bir dil öğrenme vb. dil kontağına neden olmaktadır. Dil kontağı neticesinde bir dilden diğerine kopyalamalar yapılır (Johanson 2007). Dilin her düzeyinde gerçekleşebilen bu kopyalamalar, özellikle sözcüklerde yoğunlaşır. Sözcük kopyalaması, genellikle dilin ihtiyacını karşılamak için yapılır. Bu nedenle tüm diller kopyalama yapar. Nitekim İngilizce *lingua franca* olması nedeniyle birçok dil için değişim kaynağı olmasına rağmen başka dillerden de kelime kopyalamaktadır. *Sushi, duma, ulema, Taliban* bunlardan birkaçıdır (Ringe-Eska 2013: 28).

Yalnız ihtiyaç nedeniyle değil, prestij nedeniyle de sözcük kopyalamaları yapılabilmektedir (Campbell 2013: 58). Geniş bölgelerde iletişim aracı olarak kullanılması, işgalci veya hâkim topluluğa ait olması, kimi dilleri prestijli hâle getirmektedir. Bu dillerden yapılan kopyalamaların bazılarında ihtiyaç ikinci planda kalmaktadır. Norman işgalinden önce İngilizcede hayvanı ve etini ayıran sözcükler bulunmazken işgalden sonra, Fransızcanın etkisiyle bu ayırım yapılmıştır. Orta İngiliz çiftçileri *pigs* ve *sheep* yetiştirmişler ama *pork* ve *mutton*² yemişlerdir (Shukla ve Connor-Linton 2006: 278-279). Udmurt dilinde anne, baba, büyükbaba, büyükanne gibi bazı temel sözcükler, Tatar Türkçesinden kopyalanmış ve muadilleriyle yer değiştirmiştir (Campbell 2013: 58).

Ses düzeyindeki kopyalamalar ise çoğunlukla genel kopyalamaların, dil değiştiriminin (*language shift*) veya alt-katman dillerinin tesiriyle oluşur. Nitekim Türkçeden yapılan genel kopyalamalar sonrasında Bulgarcada fonem olmayan /c/ sesi fonemleşmiştir (Johanson 2007: 12). Gürcülerin ana dillerinin kimi fonetik özelliklerini hedef dilken kaynak dil durumuna gelen Türkçeye kopyalamaları ise dil değiştiriminin etkisini gösterir (Caferoğlu, 1994: XX). Alt-katman dilinin üst-katman dilinin seslerinde değişiklik yaratabildiği görüşü de Uşum köyü ağzı ile örneklenebilir. Uşum köyü (Artvin) ağzında standart Türkçeden farklı olarak beş ünlünün bulunması, daha çok incelenmesi gerekmele birlikte alt katman dilleri olan Kartvel dillerinin bilhassa da Lazcanın etkisi ile açıklanabilir (Grunina 2010).

Dil kontağının nispeten daha az etkilediği düzeyler ise sözdizimsel ve biçimbilgisel katmanlardır. Diller birbirinin kelime türetimini veya söz dizimini de etkileyebilmektedir. Bugün Türkçedeki *pan, mega, multi* gibi ön eklerin kullanımı, Grek ve Latin dillerinin tesiriyledir. -(y)A ekinin işlevinin genişleyerek Eski Anadolu Türkçesinde “Hint-Avrupa tipi sağa dallanan bağımlı cümleleri ana cümleye bağlamak için de” kullanılması, muhtemelen Farsçadan yapılan anlam ve sıklık kopyalamasının bir sonucudur (Demir-Aslan 2010: 287). Gagauz Türkçesinde, “var/yok” kelimesinin ek-fiil fonksiyonunu karşılayabilmesinde ise büyük olasılıkla Moldovancanın tesiri³ vardır. Nitekim bu kullanım, Moldovandaki *a fi* (çekimli hâli *este, sunt*, olumsuz şekli *nu este, nu sunt*) yardımcı fiilinin kullanımı ile örtüşmektedir (Özakdağ 2013: 77).

² Sırasıyla domuz, koyun, domuz eti ve koyun eti.

³ Özkan-Musa (2004) ise, Gagavuz Türkçesinde “var”ın ek-fiil fonksiyonuyla kullanımına Rusçanın tesir etmiş olabileceğini belirtmektedir.

1.2. Kurallaştırma ve Hatalı Öğrenme

Dilin edinilmesi ve yeni bir dil öğrenilmesi aşamasında oluşan *kusurlu öğrenme* (Ringe-Eska 2013: 29) ve *kurallaştırma* (McGregor 2009: 293) dil değişiminin kaynağı olarak gösterilen etkenlerdendir. Kusurlu öğrenme, bireylerin ana dillerini edinirken veya ikinci bir dil öğrenirken hatalı biçimde öğrenmelerini ifade eder (bk. Ringe-Eska 2013: 29). Kurallaştırma ise çocukların edindikleri dil kurallarını, o kuralın geçerli olmadığı başka yerlerde de uygulamalarıdır (Kabadayı 2012: 1563). Bir çocuğun “yak” yerine “söndür”den hareketle “yandır” demesi (Nas 2003: 25), “soğumuş”tan yola çıkıp “sıcamış”ı üretmesi (İlhan 2005: 158), “kitapçı”dan hareketle “kasapçı”yı kullanması, kurallaştırmanın örnekleridir. Bu hataların dilde değişime neden olabilmesi için, oluşması yeterli değildir. Öncelikle yetişkinliğe taşınması, diğer tüm dil değişimlerinde olduğu gibi konuşma toplumunda yaygınlaşması, nesiller üzerinde birikerek genel bir kabul hâlini alması ve dilin bir unsuru olması gerekir. Ancak yazılı dili olan ve eğitimin kurumsallaştığı toplumlarda bu tip hataların yetişkinliğe taşınması güçtür. Nitekim Hickey (2010: 17-18), kurallaştırmaların bazı durumlarda çocukluk sonrasında da varlığını sürdürebildiğini belirtirken “bazı durumlar” ile ilgili olarak *yazılı belgesi, yazılı dili olmayan çevrelerin söz konusu olduğu durumlarda* vurgusunu yapmaktadır. Kabadayı (2012: 1570)’nın kurallaştırma hatalarının bilişsel düzey ve dil becerisi geliştikçe bırakıldığını gösteren gözlemi de bu düşüncüyü desteklemektedir.

1.3. En Az Çaba Yasası

Dil değişiminin sebeplerinden biri olarak gösterilen “en az çaba yasası” (Millward- Hayes 2012: 12), G. K. Zipf’in (1949) ortaya koyduğu bir teodir. Bu teoriye göre insanlar, elde etmek istediklerini en az zamanda, en kolay şekilde ve en az mesai ile elde etmek isterler. Bu davranış, insan yaşamına dair her faaliyette olduğu gibi dilde de kendini gösterir ve dil unsurları değiş(tiril)erek en az çaba ile üretilebilecek hâle gelir. Martinet (1985: 152-153), en az çaba eğiliminin dil değişimine olan etkisine, “*Dilsel evrime, insanın bildirişimsel gereksinileriyle/anlıksal ve fiziksel etkinliğini en aza indirme eğilimi arasındaki çatışmanın yön verdiği söylenebilir. Başka düzlemlerde olduğu gibi, burada da insan davranışı en az çaba yasasına uyar. Bu yasa uyarınca ancak benimsediği amaçlara ulaşabileceği ölçüde çaba harcar.*” sözleriyle temas eder.

Dilde pek çok şekilde işletilebilen en az çaba yasası (Aydın 2011; Demirci 2015) her katmanda değişime yol açabilir. Değişimin en bariz örnekleri ise ses düzeyinde görülür. Demirci (2015: 29), “...*bilhassa dilin fonoloji temelinde kısa yolu tercih etme temayülü öteki temayüllerden daha fazladır. Aslında dillerde görülen fonolojik olaylara baktığımızda karşılaştığımız ünlü uyumu, ünsüz uyumu, benzeşme, ünlü düşmesi, ünlü türemesi gibi birçok ses olayı en az çaba yasasının birer pratiği sayılır.*” sözleriyle bu gerçeğe işaret eder.

1.4. Kimlik İşaretleme

Dilin değişmesinde etkisi olduğu düşünülen nedenlerden biri de “kimlik işaretleme”dir. Buna göre insanlar, bir grup olarak diğer insanlardan kendilerini ayırmak ve kimliklerini işaretleme yolunda, dilde kimi değişikliklere neden olabilmektedir. Etnik grup, meslek, yaş vb. unsurlara göre belirledikleri grupları ile toplumun geri kalanı arasında bir sınır çizmek için dillerine farklılık kazandırma

yoluna gidebilmektedir. Argo, jargon gibi sosyal dillerin oluşmasında veya sömürgeci dillerine sömürge toplumlarının kattıklarında bu nüve de vardır. Sömürgesi oldukları Avustralyalılardan İngilizceyi öğrenen Papua Yeni Ginelilerin çoğunun Avustralyalılardan ayrılmak için geliştirdikleri kendilerine has kullanımlar, bunun örneğidir.

That guy, he's really waterproof ia!⁴

He's really service in greasing ladies⁵ (Crowley- Bower 2010: 14-15).

2. Dil Değişiminin Dile Etkisi

Dil değişimi, sistemin tüm düzeylerini ve unsurlarını etkilemektedir. Konu başlıkları doğrultusunda yukarıda bu durum, dağınık bir biçimde sunulmuştur. Ancak bir bütün hâlinde irdelenmesinde fayda vardır. Buna göre değişimler temelde şu şekildedir:

- Sessel değişim
- Sözcüksel değişim
- Biçimbilgisel değişim
- Sözdizimsel değişim
- Anlamsal değişim

Sessel değişim, ses katmanındaki değişikliklerdir ve bunlar, özellikle eski metinler aracılığıyla belirgin şekilde gözlenebilen başkalaşımlardır. İngilizcedeki *bird*, *first*, *bridge*'in Eski İngilizce ile yazılan metinlerde *bridd*, *frist*, *bricg* olduğu (Hock 1991: 110); *good bye*'in *god be with you* (Campbell 2004: 6)' dan geliştiği gözlenmektedir. Türkçede ise *edgü*, *könlek*, *adak* sözcüklerinin *iyi*, *gömlek*, *ayak* şekillerine; *sütlü aş*, *hanım nine*'nin *sütlaş*, *haminne* biçimlerine varan süreçte geçirdiği değişiklikler, ses değişiminin birçok kanıtından birkaçı olarak belirlenebilir.

Diğer değişimlere nispeten daha hızlı gerçekleşen ve daha sık görülen *sözcüksel değişim*, ekleme, birleştirme, kısaltma, yerileştirme gibi yollarla dilin söz hazinesine yeni sözcüklerin katılmasıyla ilgilidir. Bu, genellikle ihtiyaç ile alakalı bir durumdur. Çünkü zamanın getirdiği yeni bir durum, algı veya nesneden söz etmek için yeni sözcüklere ihtiyaç vardır. İngilizcedeki *selfie*, *laptop*, *mobbing* sözcükleri; Türkçede *toplu konut*, *bilinçaltı* gibi birleştirmeler; *AVM*, *STK* gibi kısaltmalar; *sayısal*, *bedelli* gibi eksiltmeler (Akalin 2014), bu durumun bir neticesidir. Bu sözcükler kimi zaman dilin imkânlarıyla türetilirken kimi zaman da değinildiği gibi başka dilden kopyalanır. İhtiyaca binaen kopyalanan sözcükler dilde çoğunlukla kalırken yalnız prestij için gelen sözcükler büyük oranda tutunamamakta ve elenmektedir (bk. Osam 1996: 219).

Biçimbilgisel değişim, özellikle gramatikal yapıda meydana gelen değişimlerdir. Gramerleşmelerden yenilenmelere kadar geniş bir çerçevede ele alınan biçimbilgisel değişiklikler, söz konusu olan dile ait gramerin nasıl oluştuğu ile ilgili perspektif de sunar. Eski İngilizcede *nā wiht* 'no thing'in Orta İngilizcede *nought* 'nothing' olması, sonrasında ise bugünkü *not*'a dönüşmesi (Anderson 2015: 270), bu

değişimin örneğidir. Türkçede ise *-yor* şimdiki zaman; *-AcAk* gelecek zaman eki gibi yapı yenilenmeleri dikkat çekici misallerdir.

Sözdizimsel değişim ise dilin söz diziminde gerçekleşen başkalaşıma gönderme yapar. Eski İngilizcenin sahip olduğu hâl kategorisinin (case-marking) ortadan kalkmasıyla oluşan değişim, sözdizimsel değişimin güzel bir örneğidir. Eski İngilizcede söz konusu kategorinin dile daha özgür bir dizim sunması neticesinde, YÖN (yüklem-özne-nesne) veya ÖNY (özne-nesne-yüklem) dizimleri de mümkün olmuştur. Ancak sonraki dönemde hâl kategorisi kaybolmuş ve cümle unsurlarının gramatikal ilgilerini göstermenin tek yolu olarak tutucu bir söz dizimi oluşmuştur. Neticede İngilizce ÖYN (özne-yüklem-nesne) diziminde sabitlemiştir (Shukla ve Connor-Linton 2006: 284). Türkçenin sentaksında olmayan *-ki*'li cümlelerin Farsçanın etkisiyle kullanılmaya başlaması da değişimin farklı bir biçimi olarak değerlendirilmelidir.

Anlamsal değişim, kelimelerin anlamındaki değişikliğe dairdir. Baylon-Fabre (1978: 205; Akt. Sav 2003: 149), anlam değişmesini "bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesi" olarak tanımlamaktadır. Tanımın vurguladığı üzere kelime yeni anlamlar kazanabileceği gibi kelimenin var olan anlamı da süreç içinde farklılaşabilmektedir. Orta İngilizcede *bride*, genç kuş demekken, sonraları anlam genişlemesine uğramış ve tüm kuşları kapsayan genel bir sözcük (*bird*) hâline gelmiştir (Shukla ve Connor-Linton 2006: 284). Türkçede *oğul*, *yavuz*, *keleş* gibi sözcükler de anlam değişimine uğrayan birçok sözcükten birkaçıdır.

3. Toplumun Dil Değişimine Bakışı

Dil değişimi, o dili konuşan toplumlarda çeşitli psikolojik etkilere neden olmaktadır. Toplumun bireyleri dilin değiştiğini özellikle sözcükler üzerinden fark etmekte ve bu durumu çoğunlukla olumsuz karşılayarak değişimi yozlaşma ile birlikte düşünmektedir. Bu olumsuz bakışın şiddeti, 1962 yılında Ogden Nash'in İngilizce için yazdığı "Ölen bir dil için yakınma (Laments for a dying language)" adlı şiirin şu dizelerinde hissedilebilir (Aitchison 2013: 6):

"Elveda, benim sevgili dilime elveda

Bir zamanların İngilizcesi, şimdi rezil bir orangutan dili⁶"

Her çağın şikâyeti olarak beliren bu yakınmalarda en dikkat çekici husus, bunların bir varsayımdan hareket ettiği hususudur. Bu, çağın dilinin en olgun düzeyindeyken miras alındığı ve değişimlerle "eski ve haklı ihtişamının neredeyse tanınmaz bir kalıntısına indirildiği (Campbell 2013: 3)" varsayımdır. Oysa dilin en olgun ve ihtişamlı çağının hangi çağ olduğuna verilecek cevap, mutlaka öznellik içerecektir. Diğer önemli husus ise, eleştirilerin dışı doğru yapıyor olmasıdır. Yani kimse bireysel dilinin yozlaştığını düşünmez, konuşma toplumundaki diğer kişilerin (Keller 1994: 6), bilhassa da alt kuşakların dilindeki yozlaşmadan yakındır. Üçüncü husus, bu eleştirilerin altında temelde dilin yok olacağı endişesinin yatmasıdır.

⁶ Farewell, farewell to my beloved language,
Once English, now a vile orangutanguage.

⁴ That guy doesn't bathe very regularly.

⁵ He's really good at chatting up women.

Akademik ve sosyal ortamlarda, “Dilimiz yok oluyor!” başlığı altında sayısız yazı ve konuşmaya rastlamak mümkündür. Oysa dilin yok olmasının nedeni değişmesi değil, kullanılmamasıdır. Bir dil değiştiği için değil; toplum o dili konuşmayı ve nesilden nesile aktarmayı bıraktığı için yok olur. Yetmiş üç yaşındaki bir Duha Türk’ünün tehlikedeki dillerden Duha Türkçesine dair sözleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

“Son yirmi yıldır çocuklar ve gençler dilimizi öğrenmek istemiyor ve öğretmeye çalıştığımızda da kaçıyorlar. Duha dilini sadece yaşlıların konuştuğu, işe yaramaz bir dil olarak görüyorlar. Artık taygada (iğne yapraklı kuzey ormanları) bile gençler kendi aralarında hep Moğolca konuşuyor. Yakında, belki de bir nesil sonra, dilimizi kimse konuşmayacak (Küçüküstel 2012: 114).”

Sonuç olarak dil değişimi, oluş anında gözlemlenemeyen, dilin içyapısında ve konuşulduğu toplumda önemli etkileri olan, önlenemeyen, kaçınılamayan bir yaşam gerçeğidir. Yapılması gereken Crystal’ın dediği gibi bu olguyu anlamaya çalışmaktır:

“Dil değişimini durduramazsın. Ondan hoşlanmayabilirsin. Yeni formlarla ortaya çıkmasından ve eski olanlardan geçmekten üzüntü duyabilirsin. Fakat onun hakkında yapabileceğin en ufak bir şey yok. Dil değişimi nefes almak kadar doğaldır. Yaşamın dilsel olgularından biridir. Onun hakkında yapabileceğimiz en ufak bir şey yok mudur? Aslında bir şey var. Biz onu anlamayı öğrenebiliriz... Burada olan şey, değişim, değişim, değişimdir. Fakat dil değişim sonucu olarak ne daha kötüye gidiyor ne de daha iyiye. O sadece değişiyor. Topluma ayak uyduruyor...(Akt. Francis 2008: 24-25)”

4. Gramerleşme

Dilin birden fazla katmanında gerçekleşen değişimlerin yani dil değişiminin bir örneği olarak ortaya çıkan gramerleşme, bir dilin gramerini oluşturan en önemli olgudur. Dildeki birimlerin tek yönlü olarak daha büyük ve bağımsız birimlerden daha küçük ve daha bağımlı birimler hâline dönüşmesi fikrinin çevresinde şekillenen gramerleşme, bir terim olarak ilk kez Meillet tarafından kullanılmıştır. Meillet (1912: 131) terimi, “eskiden bağımsız olan bir sözcüğün gramatikal bir karakter yüklenmesi” olarak ele almıştır. Meillet’in kullandığı terim yeni olmakla birlikte terimin içerdiği fikir, eskidir. 1746’da Fransız filozof Condillac, şahıs eklerinin şahıs zamirlerinin eklenmesi, zaman kategorilerinin ise kök/gövde ile zaman zarflarının birleşmesiyle oluştuğunu yazmıştır (Lehmann 2002: 1).

Modern gramerleşme çalışmalarının ilham kaynaklarından biri de Horn Tooke’tur. Tooke, dilin ilk aşamasında somut olduğunu ve soyut fenomenlerin somutlardan türetildiğini ifade etmiştir. Ona göre isim ve fiiller “temel kelimeler” “necessary words”dir. Zarflar, edatlar, bağlaçlar gibi diğer kelimeler ise temel kelimelerden kısaltma ve değiştirme ile türetilmiştir (Heine 2003: 576).

Alman filozof Humboldt’un bir bütün olarak gramerin oluşumuna dair görüşleri de gramerleşme teorisine önemli katkı sağlamıştır. Humboldt’a göre diller, sadece somut olanın anlatılabildiği ilkel biçimden gelişmiş biçime dört aşamadan geçerek gelir. Birinci aşamada, ifadede ilişkileri açık olmayan ve ilişkiyi dinleyicinin çıkarmak zorunda olduğu somut nesnelere işaret edilir. İkinci aşamada nesnelerin

sunulduğu belirli düzenler, alışkanlık hâlini alacak ve bu söz dizimi kesinleşecektir. Bu noktada kimi kelimeler, somut hâldeki temel “material” anlamlar ve yapısal /veya gramatikal gibi biçimsel “formal” anlamlar arasında gidip gelecek ve bunların kimisi ifadedeki ilişkisel yönlerde görev almak için özelleşecektir. Üçüncü aşamada bu işlevsel kelimeler, kabaca temel “material” kelimelere eklenecekler ve böylece ilişkisel sözcükler ve temel sözcüklerin oluşturduğu bitişken çiftler ortaya çıkacaktır. Son aşamada bu bitişken çiftler, tek-kelime yapısına dönüşecek yani bireşimli bir dil unsuru hâlinde kaynaşacaktır. Artık temel ve gramatikal anlamları bir arada içeren bir kök/gövde ve ekler ortaya çıkacaktır. İşlevsel kelimelerin bazıları da gramatikal ilişkilerin biçimsel göstericileri olarak yaşamlarını sürdürecektir. Kelimelerin bu işlevsel yaşamları, onların anlamlarında ve biçimlerinde yansıyacaktır. Uzun kullanım boyunca anlamlar kaybolacak ve sesler yıpranacaktır. Modern ölçülerle, bu aşamalar sırasıyla pragmatik / söylem temelli aşama, söz dizimi aşaması, klitikleşme aşaması, biçimbilgisel aşama olarak adlandırılabilir. Humboldt’un bu aşamalandırması, 19. yüzyılın ilk yarısında ileri sürülen dil tipolojileri ile de örtüşmektedir. Buna göre birinci ve ikinci aşama yalınlayan dillere, üçüncü aşama eklemeli dillere, dördüncü aşama ise çekimli dillere tekabül etmektedir (Hopper-Traugott 2003: 19-20).

Humboldt, bir dilde gramerin oluşması sürecini çizgisel olarak tasarlamıştır. Yani ona göre son çizgi olan dördüncü aşamaya ulaşan bir dilde gramer gelişimi tamamlanmış olur. Sonraları bu görüşün aksi dillendirilecek, yeni gramerlerden Gabelentz, gramatikal şekillerin ortaya çıkışını tekrarlayan bir süreç olarak tanımlayacaktır. Gabelentz’e göre dillerde her zaman gramatikal şekillerin yaratımını sağlayacak koşullar mevcuttur. Bu görüş, yaklaşık yüzyıl sonra Hopper’da daha ileri bir safhaya taşınacak, Hopper gramer diye bir şeyin olmadığını yalnız gramerleşmenin olduğunu iddia edecektir (Gökçe 2013: 23; 27).

Gramerleşmeyi farklı bir boyuta taşıyan diğer bir isimse Kurylowicz’dır. 1965 yılında yazdığı makalede, Kurylowicz terimi yeniden yapılandırmıştır. Onun nezdinde gramerleşme yalnız bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal olması değil düşük gramer kategorilerinden yoğun gramer kategorilerine doğru gelişmesidir (1965: 69). Wiemer- Bisang’ın (2004: 6) “kendinden sonraki çalışma ve gelişmeleri derinden etkileyen (seminal)” olarak nitelendirdikleri bu tanımda, Horne Tooke’un görüşlerindeki nüve yatmaktadır.

Gramerleşmeyi açıklama noktasında önemli isimlerden biri de Givón’dur. Givón, Hodge’un bazı antik diller üzerinde yaptığı gözlemlerden ilham alarak gramerleşmeyi “Bugünün morfolojisi dünün sentaksıdır “Today’s morphology is yesterday’s syntax.” sloganıyla özetlemiştir (1971: 413). Ona göre gramerleşme, kreol/ölçünlü dil; çocuk dili/yetişkin dili; plansız/planlı; pragmatik/sentaktik gibi kutuplar arasındaki değişimlerdir. Bu değişimlerde her bir çiftte ilki serbest ikincisi, sıkıdır. Çizgisel olarak ilkler solda, ikinciler sağdadır ve gramerleşme soldan sağa doğrudur. Givón gramerleşme için aşağıda yer alan meşhur bir kalıp da tasarlar (1979: 209):

söylem> sözdizim>biçimbilgisi>ses biçimbilgisi>sıfır⁷

⁷ discourse>syntax>morphology> morphophonemics>zero

Lehmann, Heine, Kuteva, Traugott ve Hopper gibi isimlerin öne çıktığı yakın dönem çalışmalarında, Kurylowicz'in ve Givón'un çizdiği geniş çerçevenin ilhamı görülmektedir. Gramerleşme teorisinde büyük mesafe katedilmiş, -tartışmalar sürmekle beraber- gramerleşmeye dair birçok süreç ve kavram belirlenmiştir. Bu kavramlardan en önemlileri, “*anlam kaybı, ses kaybı, kategori kaybı*”dır (bk. Heine-Kuteva 2002: 2). Anlam kaybı, gramerleşen birimlerin anlamındaki değişikliği, ses kaybı seslerindeki değişikliği ifade eder. bil- fiilinin gramerleşerek art-fiil olması, anlam ve kategori kaybı için dikkate değer bir misaldir. -bil- semantik bağını korumakla birlikte, sözlük anlamını kaybetmiş, biçimbilgisel bir anlamlandırmaya tabi olmuş ve neticede olasılık, yeterlik, izin anlamlarını işaretler hâle gelmiştir. Bu süreçte, söz dizimindeki bağımsız yerini de yitirerek bağımlı olmuştur. -yor'un gramerleşmesi ise, ses kaybı açısından önemli bir örnektir. “yorır”dan başlayan gelişme, ağızlarda -y şekline kadar gitmiştir.

5.1. Rize Ağzında Gramerleşme Örnekleri

Turgut Günay'ın “Rize İli Ağızları” adlı eserinde beş ağız yöresine ayrılan Rize ağzı, alanyazında Kuzeydoğu Grubu Ağızları başlığında tasnif edilmiştir (Karahan 1996: 97). Ancak Rize ağzı, hem bulunduğu gruptaki ağızlardan hem de diğer Anadolu ağızlarından önemli farklılıklar sergilemektedir (Günay 2003: 25-32). Bu farklılıklar arasında dil değişimi gerçeğini vurgulayan ilginç gramerleşme örnekleri de bulunmaktadır. Aşağıda incelenen bu gramerleşme örneklerinin tespitinde gramerleşmenin “*düşük gramer kategorilerinin yoğun gramer kategorilerine doğru gelişmesi*” tanımı baz alınmıştır.

5.1.1. Onlar

Standart Türkçede, “aile, grup, topluluk” anlamları eklerle işaretlenebilmektedir. Bu anlamı veren işaretleyicilerden biri, -gil, diğeri de -lAr ekidir. -gil eki, tek şekilli bir ektir ve bu durum onun sonradan eklediğine bir işaret olarak kabul edilmektedir. Gülsevin (2004) ekin bir edattan, Ersoy (2007) Çuvaşçada bugün yaşayan, ev, aile anlamına gelen “kil” ile aynı veya akraba bir kelimedenden geldiğini düşünmektedir.

Rize ağzında -gil ve -lAr ekinin işlevi, -lAr yanında, özellikle birinci ağız bölgesinde “onlar” ile karşılanmaktadır. Neredeyse Türk dilinin tüm kollarında üçüncü çoğul kişi zamiri olan bu kelime, gramerleşerek ek hâline gelmiştir. Bu esnada anlam kaybına uğramıştır ve semantik bağa uygun olarak dolaylı kişiye karşılık gelen bir topluluğu işaretleyen biçimbilgisel bir yapı şeklini almıştır. Dolayısıyla kategori kaybı gerçekleşmiş, bağımsız bir kelime iken bağımlı bir unsur hâline dönüşmüştür. Ses kaybı ise mevcut değildir. Bu durum yapının az kullanılması yani sıklık oranının düşüklüğü ile açıklanabilir.

(1) “*Amcamonlara* ğidē‘yidum Sam‘sona “Amcamlara gidiyordum Samsun’a (Derepazarı)⁸”.

Niatonlar atmacacı idi “Nihatgiller atmacacıydı (İyidere)”.

Halamonlar ağajları sókúb atti, şini ‘pāli fiyatları sattı “Halamlar ağaçları söküüp attı, şimdi pahalı fiyatla sattı (Kale)”.

Recebonlar nig‘āhā bağçede etmiş “Recepgil nikāhı bahçede etmiş (Merkez/Pazarköy)”.

5.1.2. O ki / Tek ki

Tarih boyunca Türkçede, Farsçadan kopyalanan “ki”yi içeren birçok edat kullanılmış ve yeni edatlar oluşturulmuştur. Mademki, meğerki, çünkü, belki, ne var ki, ne yazık ki, bilmem ki, demek ki bunlardan bazılarıdır. “ki” ile edat oluşturma temayülü, Rize ağzında da görülmektedir. “O *kī*” ve “*teḳ kī*” gramerleşmeleri, bu konuda önemli örnekler olarak gösterilebilir. “O *kī*”, standart Türkçedeki “mademki” edatını ve “ne zaman ki” zarfını karşılar. “*Teḳ kī*” ise “yeter ki” ile aynı işlevdedir (Günay 2003: 189; 192-193).

(2) O *kī* so‘pāyi yedi bu, bi o yani bakti bi bu yani bakti, kaş‘mağa yol bulamadi “Ne zaman ki sopayı yedi bu, (o zaman) bir o tarafa bakti bir bu tarafa bakti, kaçmak için yol bulamadı” (Günay 2003: 189).

O *kī* seferbirluk ç‘iḳti hep askere ğittile “Ne zaman ki seferberlik çıktı (o zaman) hep askere gittiler” (Günay 2003: 189).

(3) O *kī* ç‘iplak durac‘ağuk hep barābar duralum “Mademki çıplak duracağız hep beraber duralım” (Günay 2003: 192).

(4) Ben sana ne kada para istesen vereyim, *teḳ kī* beni eyle buna ver “Ben sana ne kadar para istersen vereyim, yeter ki beni öyle buna ver” (Günay 2003: 193).

Teḳ kī kızını ver, erāzesini satu da ğelin eder “Yeter ki kızını ver, arazisini satıp da gelin eder (Merkez/Pazarköy)”.

5.1.3. Olmadi

Diğer bir gramerleşme örneği, “*olmadi*” sözcüğüdür. Kelime, Demirci’nin gramerleşmeyi tanımlayan ifadesiyle, fosilleşmiş/kalıplaşmış ve dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel bir işlev yüklenmiştir (2008: 133). “Bir türlü” anlamı kazanarak edatlaşmıştır. Muhtemelen bu gramerleşmede, Rize ağzında sıkça görülen, yüklem başta yer aldığı söz diziminin etkisi vardır. İhtimaldir ki cümle kurulumunda “olmadi”nin sık sık başta konumlanması, edatlaşmasını kolaylaştırmıştır.

(5) Ğittuk ğittuk ğittuk, *olmadi* yol bitmēz “Ğittik gittik, bir türlü yol bitmez” (Günay 2003: 192).

Ben *olmadi* mudur beyime bi musāde yāni alub da ğiremedum “Ben bir türlü müdür beyime (yanına) bir müsaade yani alıp da giremedim” (Günay 2003: 192).

Olmadi deveyi bulamaduk “Bir türlü deveyi bulamadık” (Merkez/Pazarköy).

Olmadi Aliyi pīrakmadi “Bir türlü Ali’yi bırakmadı” (Merkez/Pazarköy).

Ol- fiilinin -mA ve -DX ile birleşmesiyle oluşan “olmadi” edatının gramerleşme sürecinde herhangi bir ses kaybı meydana gelmemiştir. Ancak bu hâliyle unsur, söz dizimindeki yüklem konumunu kaybetmiştir. Ayrıca, “olmadi” edatı, geliştiği

⁸ Günay’ın “Rize İli Ağızları” eserinden alınan örnekler belirtilmiştir. Diğerleri yöreden derlenmiştir. Çeviri yazı işaretleri için Günay’ın eserinden yararlanılmıştır.

çekimli fiil hâlden farklı bir anlam taşımaya başladığı için süreçle beraber anlam kaybı da söz konusu olmuştur.

5.1.4. -ni / -lari

Standart dil ve ağızlarda eklerin pek çoğu ortaktır. Bununla birlikte ağızlar, farklı eklere de sahip olabilmektedir. Rize ağızı, bu konuda “onlar”ın yanı sıra başka bir gramerleşme ile de dikkat çekmektedir. “O/Onlar” zamirinin belirtme eki almış *hâli-söz dizimi* açısından *nesne görevli biçimi*- Rize ağızının *birinci bölgesinde* *ekleşmiştir*. Yükleme başa taşıyan söz diziminin etkisiyle olduğu düşünülen ve *oni>ni* ve *olari>lari* şeklinde ilerleyen bu ekleşme sürecinde ses kaybı ve kategori kaybı oluşmuştur. Bağimsız bir kelime, bağımlı hâle gelmiş ve fiil çekiminin bir parçası olmuştur. Böylece yüklem nesneyi içinde taşıyabilir hâle gelmiştir (bk. Üstünoğlu 2006).

(6) Gitti dedi ki: “Bağa kıç tulum şey verec'esun, şarap, kıç tulum da et verec'esun.” Neyisa aldı *geldi-lari*, ‘kodi kuşun uze'rine.../Gitti dedi ki: “Bana kırk tulum şey vereceksin, şarap, kırk tulum da et vereceksin.” Neyse aldı geldi onları (şarap ve eti), koydu kuşun üzerine... (Günay 2003: 200).

Ama böyle ‘sabit el'üne tutarsa'n oni, baluk anlar ki bu, demir parç'asına gelu da ‘*yer mi-ni* yâni?/Ama böyle sabit (şekilde) elinde tutarsan onu, balık anlar ki bu demir parçasına gelip de yer mi onu yani? (Günay 2003: 204).

Koc'a'kari 'eldi. Biraz ‘söra koc'a'ka'riyi fuç'ıdan ç'i'kardi, *kodi-ni* iske'miye, *dayatti-ni* du'vara/Kocakarı öldü. Biraz sonra kocakarıyı fiç'dan çıkardı, koydu onu iskemleye, dayattı onu duvara (Günay 2003: 218).

Nesettin hoc'a demiş ki; “Ben,” dedi düğune, “hoc'ayım,” dedi, “Beni bi ‘yere bağlayın .” demiş. Giti *bağladile-ni* bi temon ağac'ına evet, öle büyük bi ‘direk. Bağladılar oni ona.../Nasrettin Hoca demiş ki: Ben, dedi düğüne, hocayım, dedi. Beni bir yere bağlayın, demiş. Gidip bağladılar onu bir temon ağacına. Evet, öyle büyük bir direk, bağladılar onu ona... (Günay 2003: 218).

Şini bi dönüm ç'ayluğa atmış kilo gübre verurum ben...Bi oc'ağa ç'ok kebre ko, o ç'ay ‘vermēyi, *buruşturiyi-ni*.../Şimdi bir dönüm çayluğa altmış kilo gübre veririm ben, bir ocağa çok gübre koy(arsan), o çay vermiyor, buruşturuyor onu... (Günay 2003: 239).

Tabi üç sefer tãruz ettuk; üç seferinde, bi sefer bizi onlar al'diler, ik seferde onlar aldiler bizi, iki seferine de biz *alduklari*/Tabi üç sefer taarruz ettik, üç seferde, bir sefer bizi onlar aldılar, ilk seferde onlar aldılar bizi, iki sefer de biz aldık onları (Kalkandere/ Günay 2003: 247).

Ondan sonra, bu Mâviye kariyi ç'ok severdi, dedi ki: “Yāv ha u müac'irler, ç'ok günah, perişan vaziyetlerine, bunlari, *affeyle-lari*”/Ondan sonra bu Muaviye kariyi çok severdi, dedi ki: “Yāv ha o muhacirler çok günah, perişan vaziyetlerine, bunlari, affeyle onları” (Günay 2003: 255).

Örneklerde görüldüğü üzere, tek şekilli olan ve birinci bölgede işlek olarak kullanılan -ni ve -lari, başta -di olmak üzere sesli ile biten eklerden sonra çekime dâhil olabilmektedir. Ancak -lari eki, az görülmekle birlikte -du-k'tan sonra da gelebilmektedir. Bu durumun eklerin özellikle üçüncü şahısta -di ile sık

kullanılması neticesinde birinci çoğula da genişlemesiyle, daha sonradan geliştiği düşünülmektedir.

-ni, -lari gelişmesinde dikkat çeken başka bir husus da, gramerleşmenin önemli aşamalarından kabul edilen anlam kaybının yaşanmamış olmasıdır. Anlam kaybının olduğu gramerleşmelerde kaynakla semantik bağ devam etmektedir ancak aynı anlamdan söz etmek mümkün değildir. Oysa -ni, -lari ekleşmesinde, kaynakla aynı anlam söz konusudur. Bu, şahıs zamirlerinin ekleşmesi gibi bazı başka ekleşmelerde de görülen bir durumdur. Gramerleşmenin tanımını karşılayan ve ses kaybı, kategori kaybı gibi gramerleşme için önemli aşamaları içeren böylesi ekleşmelerin gramerleşme başlığında belki de başka bir alt-terimle ifade edilmesi tartışılmalıdır.

SONUÇ

Dil, birbirine göre işleyen, birçok noktada kesişen, bağlantılı unsurlar ve katmanlar bütünüdür yani bir sistemdir. Bu sistem, belirlenmesi kolay olmayan çeşitli nedenlerle değişir. Geçmişten bugüne, konuşma toplumunun her kesiminden birçok insan, değişimi bozulma olarak görmüştür ve en olgun çağında olduğunu düşündükleri dillerini, bundan korumaya çalışmıştır. Oysa dil değişimi ne durdurulabilecek, önlenilecek ne de yozlaşma ile bir tutulabilecek bir olgudur. Bütün diller, kendi zaman çizgisinde, değişmiştir, değişiyordur ve değişecektir. Yapılması gereken değişimin karşısında durmak değil, dili geldiği aşamaya getiren bu olguyu anlamaya çalışmaktır. Çünkü dil değişimi, dil sisteminin işleyişini çözümlemede önemli ipuçları sunmaktadır. Bu noktada, girdi, süreç ve çıktısıyla dil değişiminin ürünü olan gramerleşme de incelenmesi gereken bir konu olarak öne çıkmaktadır.

Dildeki birimlerin tek yönlü olarak daha büyük ve bağımsız birimlerden daha küçük ve daha bağımlı birimler hâline gelmesi veya *düşük gramer kategorilerinin yoğun gramer kategorilerine doğru gelişmesi* olarak tanımlanan gramerleşme, hem bir sonuca hem de onun öncesindeki sürece dairdir. Geniş zaman dilimleriyle ifade edilen bu süreçte, girdi olan birimler çeşitli indirgemelere uğrarlar. Anlam, kategori ve/veya seslerinde değişiklikleri kapsayan bu indirgemeler sonrasında bir çıktı oluşur. Bu çıktı, zamanla yeni indirgemelere maruz kalabilir. Başka gramerleşmelere kaynaklık edebilir. Nihayetinde dilin gramerine eklenen yeni unsurlar ortaya çıkar ve bu bütün katmanları etkiler.

Bir dilin kolları, ortak bir yapıyı ve dolayısıyla pek çok gramerleşmeyi paylaşır. Ancak iç ve dış etkiler nedeniyle kolları farklı gramerleşmeler de meydana gelebilir. Rize ağızı, bu noktada standart Türkçeden ayrılan gramerleşme örnekleriyle dikkat çekmektedir. Bunlar, “onlar” ve “-ni/-lari” ekleri ile “*olmadı*”, “*o ki / tek ki*” edatlarıdır. Gramerleşme süreci açısından değerlendirildiğinde söz konusu edatlarda ve “onlar” ekleşmesinde kategori ve anlam indirgemelerinin olduğu görülür ancak ses kaybı yoktur. -ni/-lari ekleşmesinde ise ses, kategori indirgemesi mevcuttur ama anlam kaybı yoktur. Anlam kaybı dışında gramerleşmenin tüm şartlarını ve kavramsal içeriğini karşılayan böylesi ekleşmelerin de gramerleşme içinde ama belki farklı bir alt-terimle değerlendirilmesinin üzerinde durulmalıdır.

ÖZET: Dil değişimi, tüm diller için geçerli, kaçınılmaz, reddedilemez, girift bir olgunun terimidir ve bir dil ile kollarına ait herhangi bir unsur veya yapıda meydana gelen değişimleri ifade eder. Dilin birden fazla katmanında gerçekleşen değişimlerin yani dil değişiminin bir yansıması olarak ortaya çıkan gramerleşme ise dildeki birimlerin tek yönlü olarak daha büyük ve bağımsız birimlerden daha küçük ve daha bağımlı birimlere dönüşmesi fikrinin çevresinde şekillenir. Bir dilin kolları, ortak bir yapıyı ve dolayısıyla pek çok gramerleşmeyi paylaşır. Ancak kolları birbirinden farklı gramerleşmeler de meydana gelebilir. Rize ağızı, bu noktada standart Türkçeden ayrılan gramerleşme örnekleriyle dikkat çekmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: dil değişimi, gramerleşme, Rize Ağızı

Abstract: Language change is a term that expresses an inevitable, irrefutable and intricate fact in all languages. It defines changes in element or construction which belong to a language or a dialect. Grammaticalization that comes out as a reflection of changes occurring in various level of language, namely linguistic change, is shaped around the concept that the units in language turn into smaller and more dependent units from bigger and independent ones in one-way direction. Dialects share a collective construction, so they share a great many grammaticalizations. But different grammaticalizations occur in dialects too. At this point, grammaticalizations of Rize dialect take attention because they are not in standard Turkish.

KEY WORDS: language change, grammaticalization, Rize dialect

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. H., (2014), "Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözcükselleşme", **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri**, 11-13 Kasım 2014, I: 831-841.
- ANDERSON, S. R., (2015), "Morphological Change", **The Routledge Handbook of Historical Linguistics**, (Ed.: C. Bower ve B. Evans), New York: Routledge: 264: 285.
- AYDIN, H. (2011), "Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine", **IJSES**, 1-1: 1-6.
- BAYLON, C. ve P. FABRE, (1978), *La Sémantique*, Paris: Nathan.
- CAFEROĞLU, A., (1994), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- CAMPBELL, L., (2013), *Historical Linguistics: An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- CROWLEY, T. ve C. BOWERN, (2010), *An Introduction to Historical Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- DEMİR, N. ve S. ASLAN, (2010), "Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A", *Turkish Studies*, 5-4: 276-290.
- DEMİRCİ, K., (2008), "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir inceleme", *Bilig*, 45: 13 – 46.
- DEMİRCİ, K., (2015), "En Az Çaba Yasası ve Kazak Türkçesindeki Yaygın Örnekleri", *Bilig*, 72: 25-42.
- ERSOY, F. (2007), "+gil Eki Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi*, I, 1: 21-29.
- FRANCIS, N.L., (2008), *Contesting Linguistic Corruption: A Study of Samuel Johnson*, David Crystal, And Harvey Daniels, (Master's Thesis), University of Arkansas.
- GIVÓN, T., (1971), "Historical Syntax and Synchronic Morphology: An Archaeologist's Field Trip", *Chicago Linguistic Society*, 7, 394-415.
- GIVÓN, T., (1979), *On Understanding Grammar*, New York: Academic Press.
- GÖKÇE, F. (2013), *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- GRUNİNA, E. A. (2010), "Anadolu Ağız Tipleri Üzerine", *Turkish Studies*, 5-3: 1350-1361.

- GÜLSEVİN, G., (2004), "Türkçede 'Sıra Dışı' Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları: 1267-1284.
- GÜNAY, T., (2003), *Rize İli Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- HEINE, B. ve T. KUTEVA, (2002), *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- HEINE, B., (2003), *Grammaticalization*, *The Handbook of Historical Linguistics*, (Ed.: B. D. Joseph ve R. D. Janda), Blackwell Publishing: 575-601.
- HICKEY, R., (2010), "Language Contact: Reconsideration and Reassessment", *The Handbook of Language Contact*, (Ed. R. Hickey), Oxford: Wiley-Blackwell, 1-28.
- HOCK, H.H., (1991), *Principles of Historical Linguistics*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- HOPPER, P. J. ve E.C. TRAUGOTT, (2003), *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- İLHAN, N., (2005), "Çocukların Dil Edinimi, Gelişimi ve Dile Katkıları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13: 155-160.
- JOHANSON, L., (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (Çev.: Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KABADAYI, A. (2012), "Okul Öncesi Çocuklarının Türkçe Ediniminde Yaptıkları Kuralları Hatalarının İncelenmesi", *Turkish Studies*, 7-3: 1561-1573.
- KARAHAN, L., (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- KELLER, Rudi, (1994), *On Language Change: The Invisible Hand in Language*, London: Routledge.
- KURLOWICZ, J., (1965) "The Evolution of Grammatical Categories", *Diogenes*, 51: 55-71.
- LEHMANN, C. (2002), *Thoughts on Grammaticalization*, Erfurt.
- MARTINET, A. (1985), *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev.: Berke Vardar), İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları.
- MCGREGOR, W. B., (2009), *Linguistics: An Introduction*, London: Continuum.
- MEILLET, A., (1912), "L' évolution Des Formes Grammaticales", *Scientia (Rivista di Scienza)*, 12: 130-148.
- MILLWARD, C. M. ve M. HAYES (2012), *A Biography of The English Language*, Boston, MA: Wadsworth, Cengage Learning
- NAS, R., (2003), *Türkçe Öğretimi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- ÖZAKDAĞ, N. (2013), "Gagauzcanın Söz Diziminde Komşu Dillerin Etkisi", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 71-84.
- ÖZKAN, F. ve B. MUSA (2004), "Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi", *Bilig*, 30: 95-139.
- RINGE, D. ve J. F. ESKA, (2013), *Historical Linguistics: Toward a Twenty-First Century Reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SAV, B., (2003), "Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 147-166.
- SHUKLA, S. ve J. CONNOR-LINTON, (2006), "Language Change", *An Introduction to Language and Linguistics*, (Ed.: R. W. Fasold ve Jeffrey Connor-Linton), Cambridge: Cambridge University Press: 275-310.
- ÜSTÜNOVA, K., (2006), "Yüklem Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır?", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11: 241-250.
- WIEMER, B. ve W. BISANG, (2004), "What Makes Grammaticalization? An Appraisal of Its Components and its Fringes", *What Makes Grammaticalization?*, (Ed.: W. Bisang, N. Himmelmann, B. Wiemer), Berlin: Mouton de Gruyter: 3-20.
- ZIPF, G.K., (1949), *Human Behavior and The Principle of Least Effort*, Cambridge: Addison-Wesley.

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

â	: düz, yarı geniş, kalın (a-ı arası) ünlü
ĩ	: kısa i ünlüsü
ó	: yuvarlak, geniş, yarı kalın (o-ö arası) ünlü
ú	: yuvarlak, dar, yarı kalın (u-ü arası) ünlü
c'	: katı, yarı sızıcı, tonlu, dişeti ünsüzü
ç'	: katı, yarı sızıcı, tonsuz, dişeti ünsüzü
g'	: kalın veya yarı kalın ünlülerle hece kuran ön boğumlanmalı g ünsüzü
ğ	: katı, yarı-sızıcı, tonlu, ön boğumlanmalı, dişeti-öndamak ünsüzü
ı	: düz, dar, yarı kalın (ı-i arası) ünlü
k	: katı, yarı-sızıcı, tonsuz, ön boğumlanmalı, dişeti-öndamak ünsüzü
k	: ince veya yarı kalın ünlülerle hece kuran art boğumlanmalı k ünsüzü
n	: kalın veya yarı kalın ünlülerle hece kuran ön boğumlanmalı n ünsüzü
‘	: hecelerden önce kelime vurgusu işareti

MOĞOLCADA “PEKİŞTİRME” ve “YANSIMA/ÜNLEM”
SÖZLER

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Emekli Öğretim Üyesi

[Türkiye]

Türkçenin kelime (sözcük) hazinesi “zengin”, cümle yapısı diğer dillere göre “kolay”, ekleri, sıfatları, zarfları, yansımaları (onomatope), zamirleri, pekiştirmeleri ve gramer sözlüklerinde yer alan öteki konularının tanımlanması oldukça kolaydır. Türkçe öyle zor öğrenilen bir dil değildir. Nasıl yazılıyorsa, öyle okunan bir dil olduğu için en kolay öğrenilebilen bir “dünya dili”dir. İngilizcedeki gibi “ONE” yazılıp “VAN” okunan ve “BİR” anlamına gelen karmaşık bir yapısı da yoktur.

Bu araştırmamızda, pek çok Türkologun ihmal ettiği bir bilim dalından örnekler vererek o dilin Türkçeye ne kadar yakın olduğunu vurgulamaya çalışacağım. Şimdiye kadar yaptığım araştırmaların ışığında Moğolca ile Türkçenin akrabalığını, bu akrabalığın yalnız söz(cük) alışverişi (alıntı/verinti) olmadığını belirtmeye çalıştım. Bu konuda yazdığım pek çok makale ile kongre/sempozyumlara sunduğum tebliğlerimin dikkatle okunması sonucunda konu daha iyi anlaşılacaktır. Batılı ve Türkiyeli bazı Türkologlar “*Türkçe-Moğolca akrabalığı*”na inanmadıkları için “*ırk akrabalığı*”nı da öne sürmekte, Moğollar (ve Mançu-Tunguzlar, Japonlar ile Koreliler) “*sarı ırk*”, Türkler ise “*beyaz ırk*”tır diyerek “*dil akrabalığı*”nı reddetmektedirler. Bu reddetme bu kadarla kalmamakta, *Mayalar*, *İnkalar*, *Keçualar* ve *Amerid diller* adını verdikleri (*Apaçi/Apache*, *Mohikan’lar*, *Seminol’ler*, *Navaho’lar*, *Kutchin’ler*, *Dene’ler* {=Athapaskan’lar}, *Na-Dene’ler* vb. gibi) Kızılderili ile bazı Afrika dillerinin akrabalığına inanmakta, Türkolojinin çalışma sahasını daha da genişleterek genç araştırmacıları zora sokmaktadırlar. Onların unuttukları bir gerçek ise bembeyaz (=appacık) Norveçliler, İsveçliler, Almanlar, İngilizler, Danlar ile kapkara (=simsiyah) Farıslar ile Hintlilerin akrabalıklarıdır. İşe deri rengi de girince ne diyecekler, ben de merak ediyorum! Farsça *der*, *peder*, *mâder*, *birâder*; İngilizce *door*, *father*, *mother*, *brother*. sözcükleri birbirlerine benziyor diye renklerini görmemezlikten mi geleceğiz. [*one/yeke, two/dü, three/se, four/cahar, five/penç, six/şış* ...sayıları benzemiyormuş ama olsun mu! diyeceğiz..]

Türkolojinin kaynakları eski yazılı eserler (yazıtlar, yazmalar vb.), ağız araştırmaları, sözlükler gibi el altı malzemeleridir. Türkçenin kelime hazinesinin zenginliğini, halk edebiyatını ve bilimini anlatan *Dîvânu Lugâtî’t-Türk* gibi ilk sözlüğümüzden bu yana pek çok sözlük araştırmalarımıza ve eserlerimizi yazmaya kaynaklık yapmıştır. Ama ne yazık ki Moğolcanın söz hazinesi ile ilgili o kadar çok sözlüğe sahip değiliz. Kowalevski, F. Boberg, F. D. Lessing gibi sözlükçülerin eserleri de pek çok Türkologun kütüphanesinde yoktur. Değerli Türkolog arkadaşım Prof. Dr. Günay Karaağaç [Moğolcası: Günay Haylasun]’ın Ferdinand D. Lessing’in İngilizce eserinden tercüme ettiği “*MOĞOLCA-TÜRKÇE SÖZLÜK*” (2 Cilt, TDK yay., 1769 sayfa) Türkologlar için hem dil hazinesi hem de gramer